

## ОСОБЛИВОСТІ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ ЯК ОСНОВА АДАПТАЦІЇ ПЕРШОКУРСНИКІВ ДО ВИЩОЇ ШКОЛИ

*У статті розкрито наукові погляди, охарактеризовано різні підходи та висвітлено аспекти основних вікових та особистісних особливостей юнацького віку, які становлять базову основу для усвідомлення основних характеристик і практичної організації процесу адаптації першокурсників до вимог вищої школи.*

*Ключові слова: адаптація, вікові особливості, першокурсники, вища школа.*

У сучасному швидкоплинному світі динамічно змінюються різні чинники впливу на взаємодію студентів із ВНЗ, тому проблема адаптації першокурсників до вищої школи залишається постійно актуальною. Але концептуальні основи, розроблені сучасними психологічними та педагогічними науками, будучи, з одного боку, досить усталеними, з іншого – вимагають певної корекції на сучасному рівні.

Наукова та практична актуальність проблеми адаптації першокурсників полягає в тому, що сучасне суспільство зацікавлене зберегти та поліпшити фізичне і психічне здоров'я молоді людини, підвищити й розкрити її інтелектуальний потенціал. Тому вивчення закономірностей та механізмів адаптації вчорашніх абітурієнтів у різноманітних навчальних і соціальних умовах на різних рівнях набуває фундаментального значення. Цим визначається як дослідницький, так і практичний інтерес до вивчення багатоаспектних та суперечливих проблем соціально-педагогічної адаптації першокурсників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що найбільшу увагу вчені приділяють вивченню загальних психолого-педагогічних процесів адаптації (О. Бодальов, Г. Васянович, С. Дроздов, Н. Мельникова, О. Мороз, А. Налчаджян, Н. Ничкало, В. Семиченко, А. Сухов, В. Шадриков). Вагомий внесок у дослідження цих особливостей зробили зарубіжні та вітчизняні вчені, серед яких: В. Казміренко, В. Медведєва, Г. Шевандрін та ін. Вони досліджували адаптивні механізми особистості, внутрішні та зовнішні фактори, які зумовлюють процес адаптації, техніки розвитку в особистості адаптивних якостей.

Праці І. Георгієвої, Д. Фельдштейна присвячено соціалізації індивіда, адаптації в мікрогрупі, колективі, суспільстві; залученню індивіда до системи громадських зв'язків, суспільно-трудової діяльності. В Україні ця проблема знайшла також відображення в працях Г. Балла, О. Любара, В. Матусевича, В. Осовського, Б. Федоришина, Є. Якуби та інших дослідників.

Разом із тим, за останнє десятиріччя з різних причин зацікавленість педагогічної науки до вивчення процесу адаптації, особливо у соціально-особистісному аспекті, значно послабилася. Усвідомлення нових соціально-педагогічних умов процесу адаптації студентів першого курсу до вимог

вищої школи потребує також переосмислення вікових особливостей юнацтва та їх прояву у нових умовах сьогодення.

Вивчення особливостей адаптації першокурсників та врахування їх у процесі фахової підготовки майбутніх інженерів-педагогів є одним із важливих завдань кафедри педагогіки та методики професійного навчання Української інженерно-педагогічної академії (м. Харків) під час науково-пошукової роботи за темою “Формування інноваційної культури інженерів-педагогів у процесі професійної освіти”.

**Мета статті** – розкрити особливості юнацького віку як основи адаптації першокурсників до вищої школи.

Базою нашого дослідження стали концептуальні основи, теорії, які розкривають особливості юнацького віку як першооснови для адаптації вчорашніх абітурієнтів до вищої школи.

Аналіз категоріально-понятійного апарату дослідження, насамперед, поняття “адаптація”, виявив неодномірність його сутності та означених ним феноменів, що свідчить про відсутність єдиного підходу до розкриття концептуального змісту та структури цього явища.

Сучасні тлумачні словники наводять досить спрощені визначення цієї категорії. Адаптація (від лат. *adapto* – пристосовую) – 1) (*біол.*) пристосування організмів та органів чуття до умов навколишнього середовища; <...> 3) соціальна адаптація – процес пристосування особистості чи групи осіб до змін у соціальному середовищі [8, с. 18].

Історично трактування адаптації дещо змінювалося під впливом соціальних змін у суспільстві. Згідно з концепцією Ж. Піаже, що стала важливим підґрунтям для сучасного розуміння адаптаційних процесів, поняття адаптації розглядається як єдність протилежно спрямованих процесів акомодатії (пристосування до нових умов існування) й асиміляції (процесу уподібнення усталеним стилям поведінки). При цьому, поряд із загальними закономірностями адаптації, що виявляються на біологічному, психологічному та соціальному рівнях, необхідно враховувати ті особливі форми, яких набула вона в різних типах людської діяльності. При переході в процесі філогенезу до більш досконалих форм адаптації зменшується залежність організму від “часткових умов існування” і він “все більше оволодіває життєвими засобами навколишнього середовища” [6, с. 13].

Похідною від категорії “адаптація” є дефініція “адаптивна поведінка особистості”, яка охоплює широкий спектр людської активності від психофізіологічних реакцій (Г. Сельє) до індивідуального стилю життя (А. Адлер). Вивчаємі явища диференціюються як “психологічний захист” (Р. Роджерс, З. Фрейд, К. Хорні та ін.), “непатологічна адаптація” (А. Налчаджян), “стильові особливості саморегуляції поведінки” (В. Моросанова, І. Трофімова), “адаптаційні поведінкові стратегії”, “стиль реагування” (А. Лібін, А. Лібіна), техніки життя (Томе, Л. Анциферова) тощо [5].

Наше дослідження вимагає скорегувати основи загальної теорії соціально-психологічної адаптації людини відповідно до вікових особливостей

студентів-першокурсників, які, як правило, перебувають у юнацькому віці (17–18 років). Охарактеризуємо деякі концепції юності, які базуються на споріднених поглядах щодо стадіального характеру розвитку людини, але відрізняються оцінкою факторів впливу на цей процес. Біогенетичні концепції надавали перевагу біологічним детермінантам і недооцінювали соціальні, а теорії соціальної спрямованості – навпаки (табл.) [2, с. 3–14].

Таблиця

### Концепції вікової періодизації стосовно особливостей юнацького віку

Напрямок	Учені, наукові концепції	Характеристика особливостей юнацького віку
Біогенетичний	С. Холл (1884–1923) – засновник біогенетичного напрямку	Основний закон психології – біогенетичний “закон рекапітуляції”, згідно з яким індивідуальний розвиток (онтогенез) повторює основні стадії філогенезу (історичний розвиток людини як біологічного виду)
	Е. Кречмер (1888–1964) – представник “конституційної психології”	Між фізичним типом людини і особливостями її розвитку є зв’язок. Поділив людей на два типи: циклоїдний (швидко збудливий, безпосередній, надзвичайно емоційний, невірноважений) і шизоїдний (замкнутий, неконтактний, емоційно стриманий). К. Конрою – послідовник Е. Кречмера – відносив юнацтво до останнього типу, оскільки для нього є характерним самоаналіз, саморефлексія
	А. Гезел (1880–1961)	Біологічна модель розвитку, в якій чергуються цикли оновлення, інтеграції та рівноваги. У молоді з 16 років настає цикл врівноваженості: переважає життєрадісність, значно підвищується внутрішня самостійність, емоційна врівноваженість, спрямованість на майбутнє
Соціальний	Е. Шпрангер (1882–1963) – представник “описової психології”	У книзі “Психологія юнацького віку” (1924) відзначено необхідність дослідження зв’язку між розвитком особистості та її внутрішнім світом, що залежить від рівня культури. Основні новотворення юнацького віку – відкриття власного “Я”, розвиток рефлексії, осмислення власної індивідуальності, створення життєвих планів, активне включення у різні види життєдіяльності
	К. Левін (1880–1947) – представник гештальт-психології	Поведінка людини – це дуалістична функція особистості та навколишнього середовища. Підлітковий та юнацький вік не відокремлюється, вважається як перехідний, якому була властива маргінальність (проміжний стан), де що ігноруються соціальні фактори
	Ж. Піаже (1896–1980)	Особливості юнацького мислення: схильність до теоретизування переростає у вікову особливість; утворюються власні теорії у сфері політики, філософії, формули щастя та кохання; розвиток формально-логічного мислення приводить до змін у відносинах категорій можливості та реальності – юнацтву характерно розмірковувати щодо можливостей. Це породжує “інтелектуальне експериментування”, що спричинює своєрідний егоцентризм. Разом з тим, Ж. Піаже розглядав свою теорію поза зв’язком з предметною діяльністю, спілкуванням молоді людини та ін.

Напря́м	Учені, наукові концепції	Характеристика особливостей юнацького віку
	З. Фрейд (1856–1939) – автор теорії психоаналізу	Положення про природу юнацької сексуальності, емоційні процеси й особливості розвитку юнацтва були розвинуті представниками неофрейдизму
Біологічно-соціально́й	К. Кріксон (1902–1982) – представник неофрейдизму	Розвиток людини можна поділити на три процеси: соматичний – предмет вивчення біології, розвиток свідомого “Я” – предмет психології; соціальний розвиток – предмет суспільних наук. Основний закон розвитку – “епігенетичний принцип”, за яким кожен новий етап супроводжують нові явища і властивості, а перехід на новий етап відбувається через “нормативну кризу”, яка виражає труднощі розвитку та подолання суперечностей
	Л. Виготський (1896–1934)	Концепцію юнацького віку викладено в книзі “Педологія підлітка” (1929, 1931) на основі діалектичного взаємозв’язку двох підсистем факторів – натуральної та соціальної, які впливають на розвиток людини як кількісно, так і якісно. Основне новоутворення юнацького віку – особистість, “новий, якісно своєрідний фактор”, який “вступає в драму розвитку”
	О. Леонтьєв (1903–1979)	В основу вікової періодизації покладено принцип послідовної зміни трьох провідних видів діяльності – гри, навчання і праці. Юнацький вік характеризується активним самовизначенням у системі “Світ і Я”, активізацією навчально-професійної діяльності. Послідовник цього вченого Д. Ельконін вказує на розвиток пізнавальних і професійних інтересів, елементів дослідницьких умінь, здатності до побудови життєвих планів, моральних ідеалів, самосвідомості
	Г. Костюк (1899–1982)	Зроблено суттєвий внесок у розробку теорії особистості на основі таких положень: індивід стає суспільною істотою – особистістю – в міру формування у нього свідомості та самосвідомості, утворення системи психічних та особистісних властивостей, здатності брати участь у житті суспільства, виконувати соціальні функції. Молода людина може стати особистістю тільки у процесі суспільно корисної діяльності. Розроблено “принцип розвитку особистості”, який стверджує, що розвиток – це безперервний процес, який виявляється у кількісних та якісних змінах людської істоти
	Д. Янг (1982)	Є автором поширеного тесту самостійності й методу психотерапії деструктивних станів, виділяє 12 синдромів, характерних для юнацького віку: неспроможність переживати самотність; знижена самоповага; соціальна тривожність, невпевненість у спілкуванні; відсутність або недостатня сформованість комунікативних умінь; недовір’я до людей; внутрішня напруженість, нездатність до саморозкриття; трудність у виборі партнерів; страх бути відкинутим; сексуальна тривожність; страх перед емоційною близькістю; невпевненість, пасивність; нереалістичні очікування

Особливості юнацького віку також вивчали такі вітчизняні та зарубіжні вчені: В. Давидов, Д. Ельконін (спілкування в системі суспільно ко-

рисної праці); Л. Божович (розвиток емоційної сфери); А. Адлер (засновник “індивідуальної психології”, який вважав основним у людині “суспільне почуття”, яке є природженим і схильним до розвитку); Е. Еріксон (вивчення соціально-історичних аспектів формування особистості, виділення восьми фаз, де п’ята – юнацький вік); К. Юнг (роль у структурі особистості трьох рівнів: свідомості, особистого несвідомого та колективного несвідомого); Т. Бренман, Л. Каумплен, Е. Остров, Д. Оффер (сприйняття самотності); Ф. Зімбардо, Р. Пільконіс (причини комунікативних ускладнень, сором’язливості); К. Обуховський (пошук сенсу життя як найважливіша потреба юнацтва) та ін.

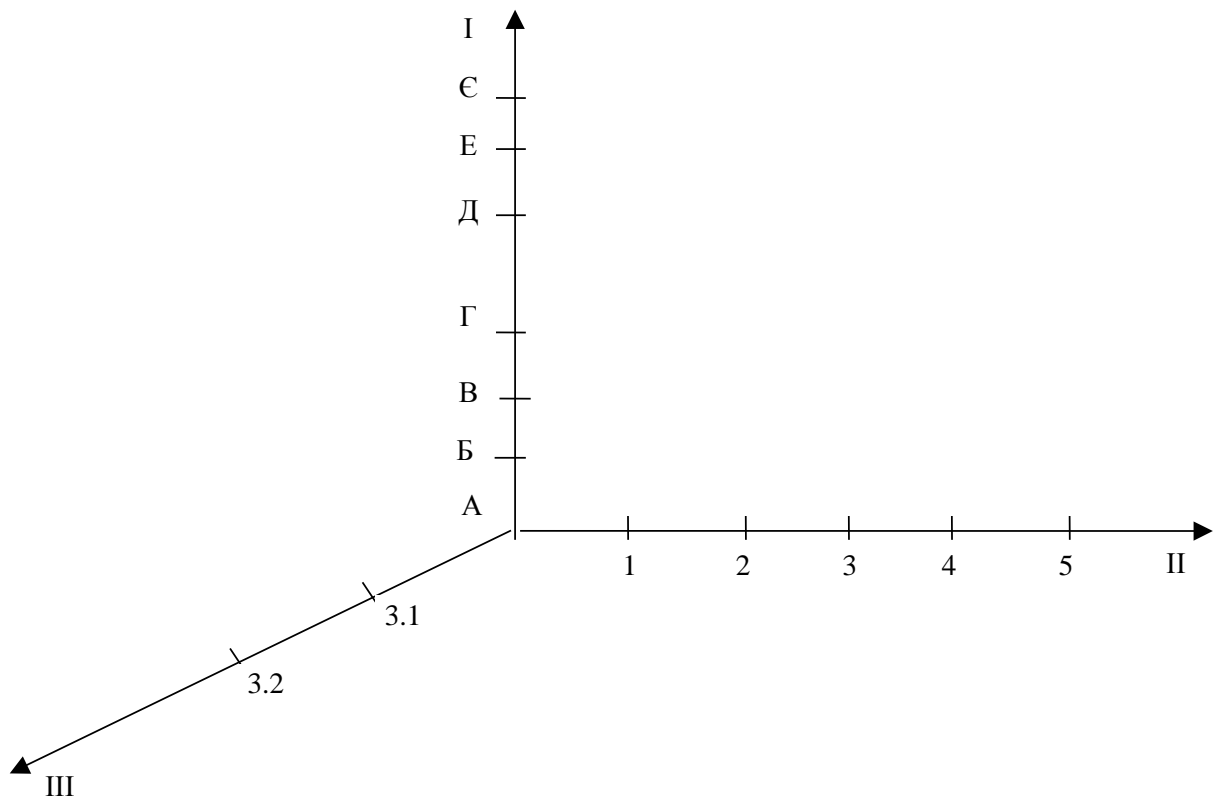
Як засвідчує аналіз психолого-педагогічної літератури, більшість дослідників вважають, що юнацький вік є активним періодом формування особистості як надзвичайно складного утворення. Видатні вчені (Б. Ананьєв, К. Горні, В. Джеймс, В. Дільтей, П. Жане, О. Лазурський, К. Роджерс, С. Рубінштейн, В. Франкл, Е. Фромм та ін.) виділяли та досліджували різні аспекти особистості. Радянський психолог К. Платонов виділив у функціонально-динамічній психологічній структурі особистості чотири підструктури: соціально зумовлена підструктура спрямованості індивіда; підструктура досвіду; підструктура психічних процесів; підструктура біопсихічних властивостей. На основі цієї концепції, використання принципу накладання одного ряду підструктур на інший, ідей Ф. Лерша про двовимірну структуру особистості та положень про структуру особистості, запропонованих вітчизняними психологами Г. Костюком і П. Пелехом, було створено тривимірну психологічну структуру особистості (рис.) [7, с. 117–118].

У тривимірній структурі особистості горизонтальний вимір, за Ф. Лершем, утворюють ті психічні процеси і функції, які розвиваються у молоді людини на основі спілкування зі світом та людьми і складають чотири підсистеми: мотиваційну, чуттєво-емоційну, пізнавальну та діяльну.

Вертикальний вимір особистості можна назвати внутрішнім результатом діяльності “горизонтальних” параметрів. Це – внутрішні сили і можливості особистості (психічні властивості, навички, звички та ін.), які утворюють динамічні підсистеми й активно беруть участь у “горизонтальній” діяльності особистості через сприйняття, відчуття та інші психічні процеси.

До вертикального виміру входять такі диспозиції: особистісна надбудова; ендотимна основа особистості, а саме – її внутрішні спонукання, прагнення, потреби та почуття як мотиви діяльності; зовнішній обсяг переживань особистості – її відчуття, сприймання, уява, пам’ять, фантазія, мислення, діяльнісна поведінка та ін.; життєва основа особистості – органічні процеси.

Третій вимір – генетичний (віковий) характеризує рівень розвитку властивостей особистості, тобто природних задатків і здібностей на певному етапі становлення індивіда.



**I. Соціально-психолого-індивідуальний вимір (“вертикальний”):**

- А – спілкування;
- Б – спрямованість;
- В – характер;
- Г – самосвідомість;
- Д – досвід;
- Е – інтелектуальні процеси
- Є – психофізіологічні якості

**2. Діяльнісний вимір (“горизонтальний”):**

- 1 – потребнісно-мотиваційні компоненти;
- 2 – інформаційно-пізнавальні компоненти;
- 3 – цілеутворювальні компоненти;
- 4 – результативні компоненти;
- 5 – емоційно-почуттєві компоненти діяльності

**3. Генетичний вимір (“віковий”):**

- 3.1 – задатки;
- 3.2 – здібності

Рис. Тривимірна психологічна структура особистості в узагальненій формі

Усі три виміри становлять цілісну систему, елементи якої пов’язані між собою за ортогональним принципом, як і три виміри простору. Вся ця система перебудовується у процесі пристосування до нових умов. За допомогою цієї моделі можна провести багаторівневий аналіз різних аспектів особистості молодої людини, вивчення яких є необхідним для планування й реалізації адаптивних процесів.

Процес адаптації студентів-першокурсників до нових умов у ВНЗ неможливо успішно здійснити без усебічного вивчення їхніх індивідуаль-

но-вікових особливостей, які своєрідно конкретизуються у сучасних умовах. Тому слід урахувати як теоретичні концепції юнацького віку, так і практичні умови адаптації студентів до вимог вищої школи, які швидко й динамічно змінюються. Описуючи молодь представників раннього студентського віку, Н. Лейтес зазначив: “В їхньому психологічному портреті найпомітніше поєднується активність проникливої думки, схильність до розмірковування та емоційність, вразливість. Таке поєднання рис “розмірковуючого” типу і рис “художнього” типу характеризує неповторність своєрідного віку. І, напевне, є запорукою різностороннього розвитку в майбутньому” [3, с. 125]. Саме виявлення цих можливостей і створення відповідних умов адаптації може стати вирішальним фактором успішного подальшого розвитку студентів.

У нашому дослідженні ми виходимо з визначення адаптації студентів на молодших курсах навчання у ВНЗ, даного П. Просецьким, який характеризує її як активне творче пристосування студентів нового прийому до умов вищої школи, в процесі якого у них формуються уміння і навички організації розумової діяльності, покликання до обраної професії, раціональний колективний і особистий режим праці, дозвілля та побуту, система роботи з професійної самоосвіти й самовиховання професійно значущих якостей майбутнього фахівця [4].

Але вчорашні випускники середньої школи та сучасні студенти-першокурсники перебувають під впливом комплексу сприятливих і несприятливих умов, суперечностей і ризиків не тільки в умовах педагогічного процесу ВНЗ, а й навколишнього середовища. У поєднанні зі специфікою юнацького віку (максималізм, підвищена потреба в самоствердженні, боротьба за статус, нігілізм, надмірна самовпевненість) – це створює досить палю суміш, перетворюючи студентську молодь у складного партнера по діалогу і у легку здобич для будь-якого маніпулювання [1]. Таким чином, не тільки створюється загроза спотворення свідомості молодої людини – вона часто реалізується, й такі деформації відбуваються зі світоглядом значної частини студентства.

Спостереження, бесіди з першокурсниками, їхні поведінкові механізми засвідчують, що існують певні погляди, які заважають процесу їхньої успішної адаптації до вимог вищої школи, а саме: переконання у тому, що знання втратили свою цінність і для успішної подальшої кар’єри досить отримати диплом про вищу освіту; оцінки за контрольні заходи можна отримати й “обхідними” шляхами, не засвоївши потрібних знань; можна порушувати вимогу щодо обов’язковості відвідування аудиторних занять – із ВНЗ за це практично не відраховують та ін. Це руйнує чи суттєво знижує мотивацію до навчання як один із найважливіших чинників адаптації вчорашніх абітурієнтів до вимог вищої школи, що засвідчує й надання важливого значення потребнісно-мотиваційному компоненту в діяльнісній підсистемі тривимірної моделі особистості, яка описана вище.

З метою вивчення впливу мотивації до навчання на адаптацію першокурсників до умов ВНЗ у сучасних умовах, нами було проведено опитування серед 200 студентів Харківського радіотехнічного технікуму.

Для переважної більшості студентів (65%) головним мотивом виступило власне бажання здобути хороші професійні знання в обраному навчальному закладі; 8,5% студентів обрали саме цей навчальний заклад завдяки бажанню батьків; 7% опитуваних прислухались до поради друзів; 6,5% студентів обрали технікум завдяки можливості навчатися за державні кошти; 5% опитуваних бажають отримати диплом (вважають, що знання з професії вже мають); 4% опитуваних влаштував гарний імідж обраного навчального закладу; 4% бажають просто отримати диплом, при цьому вважають, що знання з професії не важливі для подальшої кар'єри.

Аналіз отриманих результатів засвідчує, що в цілому майже кожен третій першокурсник (35%) не має переконливої внутрішньої мотивації щодо вибору ВНЗ, а, отже, й майбутньої професії. До того ж, хоча й невеликий відсоток відповідей, притаманних студентам, які мають одну з головних проблем молоді у сучасному суспільстві – втрату традиційних моральних цінностей та орієнтирів, примітивізація соціального мислення, а також деперсоналізація молодіжної свідомості, що нав'язана масовою пропагандою споживацького способу життя (це відповіді, згідно з якими студенти бажають просто отримати диплом, втративши віру у необхідності професійних знань). Тому одне із завдань педагогічного колективу у процесі адаптації першокурсників до вимог ВНЗ повинне бути спрямоване на роботу щодо формування у студентів професійно правильної мотивації, осмислення особистісних освітніх цілей та переведення їх у сферу внутрішніх переконань.

**Висновки.** Охарактеризовані нами особливості юнацького віку створюють підґрунтя для процесу адаптації студентів першого року навчання у вищій школі. Теоретичну цінність мають усталені концепції розвитку людей молодого віку, розроблені провідними вітчизняними і зарубіжними вченими, які слід ураховувати для планування адаптивних процесів. Не менш важливим, як показано нами на прикладі дослідження впливу мотивації до навчання на адаптацію першокурсників, є вивчення та врахування конкретних змінних чинників, які існують у сучасних умовах.

Продовження дослідження проблеми адаптації першокурсників до вимог вищої школи ми вбачаємо у поглибленому вивченні концептуальних основ цього процесу – закономірностей, принципів, наукових підходів, концепцій адаптації людини, розроблених психологічною та педагогічною наукою.

#### **Список використаної літератури**

1. Бондаренко О.Ф. Психологічні особливості сучасної студентської молоді / О.Ф. Бондаренко // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – № 4. – С. 26–29.
2. Левківська Г.П. Адаптація першокурсників в умовах вищого навчального закладу : навч. посіб. / Г.П. Левківська, В.Є. Сорочинська, В.С. Штифурак. – К. : б. в., 2001. – 128 с.



3. Лейтес Н.С. Умственные способности и возраст / Н.С. Лейтес. – М. : Педагогика, 1971. – 280 с.

4. Просецкий П.А. Психологические особенности адаптации студентов нового приема к условиям обучения в вузе / П.А. Просецкий // Комплексная проблема профориентации, адаптации и повышения квалификации. – Минск, 1986. – С. 124–128.

5. Хаирова С.И. Этнокультурные особенности формирования адаптивного поведения детей / С.И. Хаирова // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – № 6. – С. 26–29.

6. Шмальгаузен И.И. Пути и закономерности эволюционного процесса / И.И. Шмальгаузен. – М. : Наука, 1983. – 359 с.

7. Психологія : підручник для студ. вищих навч. закладів / [Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук та ін. ; за ред. члена-кор. АПН України Ю.Л. Трофімова]. – 3-тє вид., стереотип. – К. : Либідь, 2001. – 558 с.

8. Сучасний тлумачний словник української мови : 65 000 слів / за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В.В. Дубічинського. – Х. : ШКОЛА, 2006. – 1008 с.

**Лысенко С.А., Салтанова Т.Г. Особенности юношеского возраста как основа адаптации первокурсников к высшей школе**

*В статье раскрыты научные взгляды, охарактеризованы различные подходы и освещены аспекты основных возрастных и личностных особенностей юношеского возраста, которые представляют базовую основу для осознания основных характеристик и практической организации процесса адаптации первокурсников к требованиям высшей школы.*

*Ключевые слова: адаптация, возрастные особенности, первокурсники, высшая школа.*

**Lysenko S., Saltanova T. Characteristics of youthful age as a basis for adaptation freshman to high school**

*The article reveals scientific views, characterizes different approaches and highlights the main aspects of the age and personality characteristics of youthful age, which represent a basic framework for understanding the basic characteristics and the practical organization of the process of adaptation freshmen to high school demands.*

*Key words: adaptation, age characteristics, freshmen, high school.*